

הרשימה דומה ליתר המקורות. במקומות ספורים השאיר המעתיק רווח למילים שדילג עליהן ולא השלימן. על התעניות שבחודש שבט דילג. רוב התאריכים מצוינים באותיות האלף-בית.

והרי הרשימה כלשונה (ללא קשר לסידור השורות בכתבי היד):

אלו ימי הצומות שקבעו ז'ל להתענות בהן לפי שהיו ימי צער והמתענה בהם בלב טהור תפלתו נשמעת וחטאתיו מתכפרים	
באחד בניסן מתו בני אהרן בעשרה בו מתה מרים ונסתלק הבאר בששה ועשרים בו מת יהושע בן נון בשבעה ועשרים בו נהרג יאיר בן מנשה על שעבר עכן על החרם	ניסן 5
בעשרה באייר מת עלי ושני בניו ונשבה ארון הברית בשמונה עשר בו גזרו תענית כמו כן בשמונה ועשרים בו מת שמואל הנביא	אייר 10
בשלשה ועשרים בו בטלו מלעלות לירושלם בימי ירבעם [בן נבט] בעשרים וחמשה בו נהרג רבן שמעון בן גמליאל ו' ישמעאל בן אלישע כהן גדול ו' חנניה סגן הכהנים	סיון 10
בשבעה בתמוז הלכו בני ישראל בקיני ונהרגו שם בערב שבת שלפרשת פרה נהגו בימינו להתענות על התלמוד שנשרף בצרפת בשבעה עשר בו נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטומוס את התורה והעמיד צלם בהיכל	תמוז 15
באחד באב מת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד בתשעה בו נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשנייה בשמונה עשר בו כיבו את נר המערבי	אב 15
בשמונה באלול מתו מרגלים בתשעה בו נשרף ח' חנניה בן תרדיון וספר תורה עמו	אלול 15

שינויי נוסח: 1 אילו ה' / שקבעו / שקבעו לנו / רבותינו ז'ל ג' 2 בהן ז' / תפלתו ג' / נשמע ה' / וחטאותיו ג' / מתכפרין ד' 3 בניסן ב' ד' 4 מיתה ו' 6 בשבעה / בששה (!) ו' 7 בעשרה / ב' / באייר / ב' ד' 8 כמו כן / חסר א' 9 הנביא / הרמתי א' ג' 10 בן / בסיון ג' חסר ד' / בן נבט / חסר ו' והושלם על פי כל המקבילות 11 ישמעאל בן / חסר א' / כהן גדול / חנניה א' 12 בשבעה / בשבעה עשר א' / בקיני / חסר והושאר רווח / שם / חסר ה' 13 בערב [...] בצרפת / חסר א' 14 ב' בתמוז / נשתברו / כתב נשברו ותיקן / אפוסטומוס ה' אפוסטומוס הרשע ד' 15 באב / ב' ד' / כבוד א' 16 באב ג' / בראשון / ובשניה ו' 17 כבוד / נר / בין השיטין ג' / מערבי ד' המערכה ה' 18 בשמונה באלול / ב' ד' כ' באלול א' 19 בתשעה בן / חסר והושאר רווח ז' / בן / באלול ג' גזרו תענית לפי שבו נוסף אחריו ד'

20 בשלישי בשבת בפרשת אתם נצבים נהגו בימינו ברומא להתענות לפי שנפלה דליקה בבית הכנסת אחת ונשרפו בה יותר מעשרים ספרי תורה

תשרי בשלשה בתשרי נהרג גדליה בן אחיקם
בחמשה בו הכניסו ר' עקיבה בבית האסורין
בעשרים וחמשה בו מתו עשרים אנשים מישראל
בשבעה ועשרים בו נגזר על אבותינו שימותו בחרב ברעב ובדבר

25 מרחשון בששה במרחשון עיור נבוכדנצר את [עיני] צדקיהו
בשבעה בו שחט נבוזראדן את בניו ברבלה
בשמונה עשר בו גזרו תענית
בעשרים ושלשה בו גזרו תענית

כסליו בתשעה בכסליו שרף יהויקים מלך יהודה את המגלה

30 טבת בשבעה בטבת נכתבה תורה יוונית לתלמי המלך וחשך העולם וגזרו תענית
בשמונה בו גזרו תענית
בתשעה בו מת עזרא הכהן
בעשרה בו סמך מלך בבל על ירושלם
בשמונה עשר בו גזרו תענית

35 בעשרים ושלשה בו נלחמו שבט בנימן עם ישראל ונפלו מישראל
ארבעים אלף

שבט בארבעה בשבט נהרגו זקני ישראל בעי
בחמשה בו מתו הצדיקים שהיו עם יהושע
בעשרים ושלשה בו גזרו תענית

אדר בארבעה באדר נפלה מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל ונהרגו מישראל הרבה
בשבעה בו מת משה רבינו

40 בשבעה עשר בו נהרגו לוליינוס ופפוס אחים
בעשרים ושבעה בו מינו אנשי אלכסנדריא את השם באבן יקרה בעז שלהם

20 נהגו] נהרגו ד / דלקה ד / אחת] אחד וז / מעשרים] מכ גז 21 בתשרי] בו ד / גדליה בן אחיקם] גדליהו או
22 עקיבא ד / האסורים ד היסורין ו 24 בו] וברעב דו / בדבר א 25 במרחשון] בו דז / עיור ד / נבוכד נצר ד
נבוכדנצר / את] חסר אד / עיני] חסר נ / צדקיהו א 26 נבוזרדן ג דז 27 גזרו] נגזרו גה 28 בעשרים [...]
תענית] חסר ד 29 מלך יהודה] חסר דוז / המגילה דהוז 30 בטבת] בו ד / יונת דו 35 בנימין ד / מישראל]
בישראל ד / ארבעים] עשרים דו / אלף] בזמן הפיזור יוליאן שלישי יר' שבת א ר' נשרף התלמוד בקאפו דפיורי
שנת שיד נוסף בשוליים ג 36 שבט [...] בעל] חסר ז / בשבט [...] בעל] חסר ג / בארבעה] ספק בד' ספק ביד ד
/ בשבת] בו ד 37-38 חסר גז 39 אדר בארבעה] חסר ג / באדר] בו ו / בין] חסר ה / שמי גהז 41 נהרג ה
42 בעשרים ושבעה] בעשרים וארבעה או / מינו] מצו או שמו (?) ד / אלכסנדריא דו כתב אלסנדיאה ותיקן
אלכסנדריאה ז / בעבודה זרה גז

אדר השיני באחד באדר השיני נגלה הצרעת לעוזיהו מלך יהודה וגזרו תענית ותפילה וצדקה ותענית עם התשובה מבטלין את הגזירה

43 אדר השני ו אדר שיני ג אדר שיני ד אדר שיני א / באדר שיני ג באדר שיני א ז ב ד ו / לעזיהו ג לעזיהו ד לעזיהו א 44 ותפילה [...] הגזירה] חסר א ובמקומו נוסח שונה א: / עם התשובה] ותשובה ד / את] חסר ד / את הגזירה] ארג (=את רוע גזרה) ו

ב. הרשימה המוגהת בכ"י וינה, הספרייה הלאומית האוסטרית Cod. hebr. 187

כפי שהזכרנו קודם (בתיאור א), בכ"י וינה, הספרייה הלאומית האוסטרית Cod. hebr. 187 מובאת הרשימה האיטלקית המורחבת באותיות קטנות כהגהה של נוסח רשימת כ"ב התעניות. אמנם כבר השתמשנו בכל אחת מן הרשימות הללו בשינויי הנוסח של שתי הרשימות, אך מאחר שכתב היד ממחיש מצד אחד את הקשר העמוק בין הרשימה המורחבת לרשימת כ"ב התעניות, ומצד אחר את ההוספות, השינויים וחילופי התאריכים המרובים של עורך רשימת הכלאיים, נביא כאן העתקה של כתב יד זה במלואו. נבליט את ההעתקה המקורית המהודרת וכן את תיקוני המגיה שהרחיב את הרשימה. הרשימה המקורית נדפסת באותיות רגילות, תוך שמירת השורות המקוריות של הכותרת וקטע הסיום והבלטת שמות החודשים בצד הרשימה; אולם בגוף הרשימה מובאת כל תענית בשורה חדשה, ללא התחשבות בשורות המקוריות של כתב היד. את תוספותיו של המגיה, שנכתבו במקורן באותיות זעירות, בהמשך שורות כתב היד המקורי או בשוליים, נביא בסוגריים מרובעים ובאותיות מוקטנות.

יש לציין שהנוסח הסופי העולה מתיקוני המגיה בכתב יד זה איננו זהה לרשימה האיטלקית המורחבת, שכן המגיה לא מחק דבר ברשימה המקורית של כ"ב התעניות והסתפק בתוספות בלבד. משום כך נוצרו כמה כפילויות.²⁸ המסורת שהייתה בידי המגיה הגיעה לידינו בכתב, שכן הוא ציין אותה כמה פעמים בסימן 'טא', כלומר: ספר אחר (או ספרים אחרים).

והרי הרשימה על הגהותיה:

עשרים ושנים צומות בשנים

עשר חדשי השנה

ניסן באחד בניסן [מתו בני אהרן].

בעשרה בו מתה] מתה מרים ונסתלק הבאר וגזרו תענית.

בעשרים וששה בו מת יהושע בן נון.

28 כך דרך משל הכפלת יום פטירת שמואל (לעיל, הערה 23), והזכרת הריגת רבן שמעון בן גמליאל וחביריו גם בכ"ז בסיוון וגם בכ"ה בו. במקרה אחד באה כפילות שמקורה אולי בטעות: נראה שהמגיה לא שם לב שיום פטירת משה נזכר ברשימה המקורית, והוסיף אותו בהערותיו ללא שינוי.

[בשבעה ועשרים בו נהרג יאיר בן מנשה על שעבר עכן על החרם]

אייר בעשרה באייר מת עלי הכהן ושני בניו ושבו פלשתים את הארון.

[ס'א ב'ח בו גזרו תענית]

בכ' בו מת שמואל הרמתי]

סיון בעשרים וארבעה בסיון מת שמואל הרמתי.

בעשרים ושבעה בו נהרג ר' חנניה סגן הכהנים וישמעאל בן טוביה ורבן שמעון בן גמליאל.

[ס'א כ'ג בסיון בטלו מלעלות לירושלים בימי ירבעם בן נבט]

בכ' בו נהרג רבן שמעון בן גמליאל ור' אלישע²⁹ כהן גדול ור' חנניה סגן הכהנים]

תמוז בשבעה עשר בתמוז³⁰ הלכו בני ישראל בקיני ונהרגו שם.

בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפיסטומוס את התורה והעמיד צלם בהיכל.

אב באחד באב מת אהרן [ונסתלקו ענני כבוד]

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשנה ובשנייה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר.

בשמונה עשר בו כיבו את נר המערבי.

אלול בתשעה באלול נשרף ר' חנניה בן תרדיון וספר תורה עמו.

[כ'ח³¹ באלול מתו מרגלים]

[בשלישי בשבת בפרשת אתם נצבים נהגו בימינו ברומא להתענות לפי שנפלה דליקה בבית הכנסת אחת ונשרפו בה יותר מעשרים ספרי תורה]

תשרי בשלשה בתשרי נהרג גדליהו.

בחמשה בו הכניסו ר' עקיבה בבית האסורין.

[בכ' בו מתו עשרים אנשים מירושלם]

בכ' בו נגזר על אבותינו שימותו בחרב ברעב בדבר]

מרחשון בששה במרחשון עיוור נבוכדנצר עיני צדקיהו.

[בשבעה בו שחט נבוזראדן את בניו ברבלה]

ב'ח בו גזרו תענית]

בכ' בו גזרו תענית]

29 טעות המעתיק, במקום 'ישמעאל בן אלישע'.

30 שיבוש מ'בשבעה בתמוז' (ראה לעיל, פרק שלישי, סעיף ה); בכתב היד ניכרות נקודות למחיקה על 'עשר', אך אפשר שהן תוספת המגיה.

31 שיבוש, במקום: 'ב'ח באלול'.

כסליו	בתשעה בכסליו שרף יהויקים את המגילה.
טבת	<p>בעשרה בטבת סמך נבוכדנצר על ירושלם ויצר עליה.</p> <p>בשמונה עשר [ס"א בשבעה³²] בו כתבו זקנים את התורה יוונית לתלמי המלך והיה אותו היום לישראל כיום שנעשה בו העגל [וגזרו תענית].</p> <p>[בח' בו גזרו תענית]</p> <p>בט' בו מת עזרא הכהן</p> <p>בי"ח בו גזרו תענית</p> <p>בכ"ג בו נלחמו שבט בנימן עם ישראל ונפלו מישראל ארבעים אלף]</p>
שבט	<p>בארבעה בשבט נהרג יאיר בן מנשה ושלושים וששה זקנים בעי.</p> <p>[בחמשה בו מתו הצדיקים שהיו עם יהושע]</p> <p>בכ"ג בו גזרו תענית]</p>
אדר	<p>בארבעה באדר היתה מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל לשם שמים ונכנסה שמחה למינים שאינם מאמינים בדברי חכמים ויש מריבה ביניהם ובין חכמים [ס"א ונהרגו מישראל הרבה].</p> <p>[בשבעה בו מת משה] בשבעה באדר מת משה רבינו וכיבה נר ישראל.</p> <p>בשבעה עשר בו נהרגו לוליינוס ופפוס אחים.</p> <p>בעשרים וארבעה בו מצו אנשי אלכסנדרי' את השם באבן יקרה בעבודה זרה שלהן.</p> <p>[באדר שני. באחד באדר שני נגלה הצרעת לעזיה מלך יהודה וגזרו תענית]</p> <p>אלו עשרים ושתיים צומות שהן ימי צער</p> <p>וגזרו חכמים להתענות בהן ולהכנע</p> <p>לפני השם. אשרי מי שכוונתו</p> <p>ולבו לשמים. וחיים טובים</p> <p>ושלום וברכה עלינו</p> <p>ועל כל ישראל</p> <p>אמן</p>

32 המגילה כתב תיבה זו בשוליים, וסימן את המילים 'בשמונה עשר' בציוני מחיקה.

הכתובת על קיר בית הכנסת בתל רחוב

בצד הרשימות שסקרנו עד כה, שעלו במישרין או בעקיפין מתוך מקורות ספרותיים, התגלתה לאחרונה רשימה נוספת, הקדומה שבכל הרשימות, הכתובה בטיח על קיר בית הכנסת העתיק שבתל רחוב, בעמק בית שאן. בית הכנסת בתל רחוב מפורסם במיוחד בכתובת המקיפה שעל רצפת הפסיפס שבו, המביאה קטע הלכתי ארוך העוסק בהלכות שביעית ומעשרות באזורים שאינם בתחום היישוב היהודי המרכזי בארץ ישראל.¹ מתברר שמלבד הכתובת הזאת, היו גם קירות בית הכנסת מכוסים בכתובות רבות שנרשמו על הטיח, ובהן רשימות מסוגים שונים.² הכתובות הללו קדמו ככל הנראה לרצפת הפסיפס, והן מתוארכות למאה החמישית או השישית. בדרך הטבע התפורר הטיח במרוצת השנים, ופענוח שרידי הכתובות הללו ושחזורן קשה ביותר ודורש מיומנות מיוחדת. חגי משגב, שקיבל עליו משימה קשה זו, ושעתיד לפרסם את הכתובות כולן, גילה בין הכתובות הללו גם שרידים של לוח צומות שנתי.³

הלוח נרשם בצורת טבלה, תופעה נדירה ביותר בכתובות קדומות, והוא מכיל את רשימת החודשים ולצדם את תאריכי הצומות החלים בכל אחד מהם, כשהם מסומנים באותיות האלף-בית; מעל האותיות נרשם קו, לשם הבלטת ערכן המספרי, ולצדן נוספה המילה הארמית 'בה' (בָּהּ, כלומר בו).⁴ העובדה שלפנינו לוח צומות עולה מפענוח שרידי הכתרת שבראש הטבלה - אפשר לקרוא בה את המילים 'צומ[א] דכ[ו]ל[ה] שתה', כלומר: הצומות של כל השנה.⁵ הלוח מחזיק שרידים מניסן ועד כסלו. בכל חודש נרשם צום אחד או שניים, אך רק חלק מהם ניתן לפענוח.

- 1 ראה בפירוט: זוסמן, כתובת הלכתית; הנ"ל, ברייתא דתחומי ארץ ישראל.
- 2 באחת הכתובות הללו בא נוסח קדום יותר של הכתובת שעל רצפת הפסיפס. כתובות אחרות כוללות רשימות של ירקות, שמיטות, משמרות כהונה, שמות אנשים (כנראה תורמים) וכדומה.
- 3 ד"ר משגב הודיעני על כך בטובו. כל הפרטים שיובאו בהמשך הם על פי הפענוח והשחזור שלו, ותודתי נתונה לו על שהתיר לי לפרסמם.
- 4 מעניין להשוות דרך ציון זו לפיוטי קידוש הירחים של ר' פינחס הכהן (לעיל, פרק ראשון, סעיף ב), שבהם מסתיימות כל המחרוזות המביאות את התעניות בחרוז 'בו', וציון תאריך התעניות מנוסח תמיד 'ב(כ) וכך' בו'.
- 5 ייתכן שהכתרת פתחה: 'אילין צומיה דכולה שתה', כלומר: אלו הצומות של כל השנה. בטבלה שבכתובת - על פי שחזורו של משגב - שני טורים, ובהם רשומים כנגד שמו של כל חודש תאריכים שבהם חלים צומות. תאריך המופיע בטור הראשון מציין את הצום הראשון בחודש. במקרים בודדים שרד גם הטור השני ואין בו כל ציון תאריך, ומסתבר אפוא שבאותו חודש לא היה אלא צום אחד. תאריך המופיע בטור השני, גם במקרים שבהם לא שרד הטור הראשון, מציין כמובן את הצום השני בחודש.

בחודש ניסן מסומן צום כלשהו שתאריכו אינו ניתן לפענוח, וצום נוסף בכ"ז בו. באייר אפשר לעקוב אחרי תאריכיהם של שני צומות, הראשון כנראה ב"ח בחודש והשני בכ"ב בו. בכל אחד מן החודשים הבאים אפשר לפענח את תאריכי הצומות כדלקמן: בסיוון - בכ"ז בו (הצום היחיד בחודש); בתמוז - ב"ז ובכ"ז בו; באב - בט' בו (הצום השני בחודש);⁶ באלול - בה' בו;⁷ בתשרי - בה' בו (הצום השני בחודש);⁸ ובמרחשוון - שוב כנראה בה' בו (גם הוא הצום השני בחודש).⁹ מכסלו שרדה רק התיבה 'בה', והתאריכים עצמם אינם ניתנים לפענוח.

כותבי הכתובת הסתפקו בציון התאריכים, ולא הוסיפו כל הסבר על הסיבות לתעניות. משום כך אין כל דרך לקבוע אם קיים קשר בין הרשימות הנדונות במחקר זה לבין רשימת הצומות מתל רחוב. עיון קל בפרטי התאריכים שברשימה זו מלמד בראש ובראשונה שאין היא מתאימה אף לאחד מענפי רשימות הצומות שסקרנו בפרקים הקודמים, אם כי היא קרובה לענף הארץ ישראלי יותר מאשר לכל ענף אחר. אם נוציא מן החשבון את הצומות הקבועים (שבעה עשר בתמוז ותשעה באב), הרי יש לפנינו שלושה או ארבעה תאריכים המתאימים למקורות ארץ ישראלים קדומים: י"ח באייר (יום פטירת יהושע), כ"ז בסיוון (יום פטירת שמואל) וה' באלול (יום שנהרגו בו שני צדיקים), ואולי גם ה' במרחשוון (צום בני צדקיהו),¹⁰ אך לצדם תאריך אחד המאפיין דווקא את מגילת תענית בתרא (ה' בתשרי, יום מאסר ר' עקיבא),¹¹ ועוד שלושה או ארבעה תאריכים שאינם ידועים משום ענף של הרשימות שבידינו (כ"ב באייר, כ"ז בתמוז, תאריך נוסף בתחילת חודש מרחשוון ואולי גם כ"ז בניסן¹²).

6 העובדה שתשעה באב הוא הצום השני מעניינת. הצום היחיד המצוין ברשימות שבידינו לפני תשעה באב הוא הצום על מות אהרן בראש חודש אב, אבל במקורות הארץ ישראלים הקדומים אין מופיע צום זה (החל בראש חודש!). אי אפשר אפוא לדעת אם הצום הראשון בחודש אב ברשימה שבכתובת אכן היה בא' בחודש (דבר בעל משמעות רבה לעניין מנהגי ראש חודש של בני ארץ ישראל), או שמא נוסף כאן צום בלתי ידוע בתאריך אחר, כמו עוד כמה צומות ברשימה זו. והשווה גם להלן, פרק שביעי, סעיף ה, ופרק אחד עשר, סעיף ד.

7 הפענוח מסופק.

8 הצום הקודם היה כנראה צום גדליה.

9 פענוח התאריך כאן מסופק, שכן שבר הטיח שנשתמרה בו האות ה"א איננו מצטרף באופן ישיר לשברי הטיח האחרים, ואפשר שהוא היה שייך לחודש אחר. גם במקרה זה אין כל דרך לדעת מתי חל הצום הראשון בחודש זה. ברשימות שבידינו מצוין רק צום אחד בחודש מרחשוון (על בני צדקיהו).

10 תאריך זה איננו שכיח כלל (ברוב המקורות הארץ ישראליים מתוארך צום זה לז' במרחשוון), אך הוא מופיע בארבעה מתוך תשעה מקורות של פיוט קידוש הירחים של ר' פינחס הכהן לחודש זה. ראה לעיל, פרק ראשון, סעיף ב, ולהלן, פרק שביעי, סעיף כא.

11 תאריך זה מופיע גם ברשימות מן הענף האיטלקי. למגילת תענית בתרא מתאים גם התאריך כ"ז בסיוון שבכתובת (הוא מצוין בה כיום שרפתו של ר' חנניה בן תרדיון), אך במקרה זה התאריך (אם כי לא האירוע) משותף לה ולחלק מהרשימות הארץ ישראליות הקדומות.

12 תאריך זה איננו מקורי ויציב בשום ענף מענפי הרשימות. הוא אמנם מופיע במקורות ספורים של

החומר המועט שהשתמר מן הרשימה, היעדר הסבר לתאריכי הצומות, ובעיקר המרחק הקיים בין הימים המצוינים בה לבין התאריכים שברשימות האחרות שבידינו, מקשים מאוד לזהות קשר ברור בינה ובין יתר הרשימות. לא מן הנמנע שמדובר כאן ברשימה מקומית של אנשי רחוב וסביבתם הקרובה בלבד, ואין לה אפוא כל חשיבות לענייננו.¹³ עם זאת כותבי הכתובת היו עשויים להעתיק אותה מתוך מקור ספרותי קדום, כפי שעשו ברשימות אחרות שעל קירות בית הכנסת.¹⁴ מכל מקום בעצם קיומה מעלה כתובת זו את האפשרות שלוחות הצומות שהגיעו לידינו, ושנסקרו בפרקים הקודמים, הם אולי רק אחדים מתוך לוחות רבים יותר שהילכו בארץ ישראל באותם ימים. הלימוד הברור היחיד העולה מן הרשימה הזאת הוא שרשימותינו לא נוצרו בחלל ריק, ושבשלהי התקופה הביזנטית היו קהילות בארץ ישראל שנהגו בהן לצום מדי חודש בחודשו על פי לוחות קבועים.

מגילת תענית בתרא וכן ברשימת כ"ב התעניות כיום פטירתו של יהושע בן נון, אך נראה שמדובר שם בשיבוש (ראה להלן, פרק שביעי, סעיף ח). כנגד זה ברשימה האיטלקית המורחבת (לעיל, פרק רביעי) הוא מצוין כיום שבו נהרג יאיר בן מנשה, ולכך יש אולי משמעות רבה יותר; ראה להלן, פרק שנים עשר, סעיף א.

13 אבל קיימת אפשרות שהרשימות המגובשות בפיוטי הקלירי ור' פינחס (והן כאמור הרשימות העתיקות ביותר שהגיעו עד כה לידינו), התגבשו מתוך רשימה רחבה יותר, בדומה לזו שבבית הכנסת בתל רחוב, תוך צמצום וויתור על כמה צומות. ניסיון לזהות כמה צומות שאולי היו שייכים לרשימה הקדומה, ושלא שרדו בענף הארץ ישראלי, ראה להלן, פרק שנים עשר, סעיף א.

14 הכוונה דרך משל לרשימת משמרות הכהונה ואף לרשימה דומה לכתובת שעל רצפת הפסיפס שבבית הכנסת (ראה לעיל, הערה 1).

הצומות הקבועים: הופעתם ברשימת התעניות

ראינו עד כה כל ענף של רשימות התעניות לעצמו, ועמדנו על ייחודו ועל המקורות הקרובים אליו. בפרקים הבאים (פרק שישי-עשירי) נעיין בכל אחד מהצומות במבט סינופטי, על פי דרך שילובו בכל הרשימות לענפיהן. מכיוון שכמה צומות מופיעים ברשימות שונות בתאריכים שונים ואף רחוקים זה מזה, לא נסקור את התעניות על פי סדר הופעתן ברשימות, אלא על פי טיב האירועים המשמשים עילה לצומות. נפתח בפרק זה בעיון בצומות הקבועים והמקובלים בישראל עד היום ונברר מה מקומם ברשימות שלפנינו; נעבור לצומות על אירועים מתקופת המקרא (פרק שביעי); נמשיך באירועים מתקופת בית שני וסמוך לאחר חורבנו (פרק שמיני); נדון גם באירועים שזמנם וטיבם לא נתבררו (פרק תשיעי); ונחתום בהוספות משניות של אסונות שהתרחשו לאחר גיבוש הרשימה, בעיקר בימי הביניים (פרק עשירי).

צומות קבועים בלוח השנה העברי לזכר אסונות לאומיים מופיעים לראשונה ככל הידוע לנו לאחר חורבן בית ראשון.² בזכ' ח, יט נזכרים ארבעה צומות: 'צום הרביעי וצום החמישי

1 באירועים מתקופת המקרא - והם רוב מניינן של הרשימות - ניתן להבחין בין תאריכי פטירתם של אנשים חשובים (כמשה, אהרן, מרים, יהושע, שמואל ועוד) לבין צרות ואסונות מסוגים אחרים (כביטול הביכורים בימי ירבעם, שרפת המגילה בימי יהויקים או מלחמת בני בנימין בעקבות מעשה פילגש בגבעה). בסקירתנו לא נפריד בין שני סוגים אלו, משום שלעיתים קרובות כרוכה פטירתו של אדם באסון נוסף, כגון פטירת מרים וסילוק הבאר; פטירת עלי ושבית הארון (במקרה זה קשה להחליט אם הצום נקבע לזכר עלי או בגלל הארון) ועוד. האירועים כולם יבואו אפוא בזה אחר זה, על פי סדרם הכרונולוגי.

2 ראה גם לעיל, בראש המבוא. חוקרים רבים הביאו את הדעה המקובלת שהצומות הללו נהגו כבר לאחר חורבן בית ראשון, ושרק עם שיבת ציון ובניית הבית השני נתעורר ספק בצורך להמשיך ולקיימם, כמשתמע מפשוטם של פסוקי זכריה. ראה: קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ד, עמ' 266; אלון, היהודים בארץ ישראל, א, עמ' 166 (לדעתו ביטל זכריה את הצומות הללו, ואף אחד מהם לא נהג בתקופת בית שני, אך הוא ציין לדעתו של אפשטיין, שסבר שלפחות לקראת סוף ימי בית שני נהגו לצום בתשעה באב, ראה: אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ב, עמ' 1012-1013); רוזנטל, ארבעת הצומות, עמ' 458-459 (בהמשך מאמרו בא דיון רחב בקיום התעניות במהלך ימי הבית השני; וראה גם את המחקרים המצוינים שם בעמ' 458, הערות 68-69); אחיטוב, ימי אבל, עמ' 197 (הוא אף הביא ראיות לכאורה להמשך קיום הצומות הללו, בעיקר תשעה באב, גם בפני הבית [שם, עמ' 199]); תבורי, מועדי ישראל, עמ' 398 (בהמשך סיכם אף הוא מחקרים רבים הדנים בשאלת קיום הצומות הללו, בעיקר תשעה באב, בימי בית שני; ראה: שם, עמ' 399-400, ובמראי המקום המצוינים בהערות, והוסף גם את הערתו של חכם, תעניות ציבור, עמ' 65-68, וראה את השגתו של טרופר, התענית, עמ' 64-69). כנגד כל אלו סבר הופמן כי הצומות הללו נתקבעו בישראל רק לאחר חורבן הבית השני, ראה: הופמן, הצומות בספר זכריה. ושחר טען שאף בדור הראשון לאחר חורבן הבית

וצום השביעי וצום העשירי, ועל בסיס זה נקבעו לדורות ארבעת הצומות הידועים, שבעה עשר בתמוז, תשעה באב, צום גדליה ועשרה בטבת.³ ארבעה צומות אלה הם תעניות ציבור, ובכך הם שונים משאר התעניות שברשימות, שאינן בגדר חובה הלכתית. למרות זאת הם מופיעים כמעט בכל הרשימות שבידינו, בדרך כלל בלי כל הבחנה בינם לבין שאר התעניות.⁴ בהמשך הדברים נעייין בפרטים שבנוסח הבאת הצומות הללו ברשימות.

זה למעלה מאלף שנים קיימת בישראל תענית ציבור נוספת, היא תענית אסתר. תענית זו מופיעה רק ברשימות בודדות, ונעמוד על סיבת הדבר. קביעות מסוג אחר קשורה בתעניות בימי שני וחמישי - כל השנה כולה או בחודשים מסוימים. מכיוון שצומות אלה נזכרים במגילת תענית בתרא נתייחס כאן גם אליהם.

נוסף על תעניות אלו קיים כמובן הצום הגדול ('צומא רבא'), הוא יום הכיפורים. יום הכיפורים שונה במהותו מכל יתר התעניות, כולל תעניות הציבור, שכן אין הוא יום אָגֶל אלא יום סליחה וכפרה, וחיובו מן התורה. למרות זאת הוא נזכר בחלק ניכר מהרשימות, ונפתח את עיונו בדרך שבה הצליחו עורכי הרשימות לשלבו בין שאר התעניות.

א. יום הכיפורים

מחמת השוני המהותי בין יום הכיפורים לבין יתר הצומות ברשימה, שוני אשר עמדנו עליו זה עתה, אין הוא נזכר כלל במרבית הרשימות. בענף האיטלקי אין לו כל רמז. בענף הארץ ישראלי אין הוא חלק מן הרשימה, אבל במקור אחד - ברשימת פליישר - בא דיווח קצר על קיומו של 'צום כפורים' בי' בתשרי.⁵ עורכי מגילת תענית בתרא ביקשו לכלול גם צום זה ברשימתם, ומצאו לכך פתרון: מכיוון שביום הכיפורים סלח הקב"ה לישראל על מעשה העגל,⁶ אפשר לתלות את הצום ביום זה באירוע הקשה של החטא, וכנראה מכאן בא ברוב

- השני (דור יבנה) לא נקבעו תעניות אלה, ושמקורן בבית מדרשו של ר' עקיבא, שעיצבן בהסתמכו בבירור על נבואת זכריה, ראה: שחר, עיצוב תעניות החורבן.
- 3 אלו התאריכים המקובלים בכל ישראל למן תקופת התלמוד. לא ניכנס כאן לשאלת תיארוכם של ארבעת הצומות בימי זכריה (לשאלה אם אכן היה להם באותה עת תאריך קבוע השווה: הופמן, הצומות בספר זכריה), אך בהמשך, בדיון בכל צום לעצמו, נעמוד גם על בעיות התיארוך שלו, אם הן משתקפות באיזו דרך ברשימות שלפנינו.
- 4 על השמטה מכוונת שלהם מהרשימה שב'שולחן ערוך' ועל ציון מיוחד שלהם ב'ספר התדיר' ראה להלן, פרק אחד עשר, סעיף ג.
- 5 ראה לעיל, פרק ראשון, סעיף 11. רשימה זו היא היחידה מבין הרשימות הארץ ישראליות המזכירה גם את צום הפורים (להלן, סעיף ו).
- 6 השווה: 'ירד בי' בתשרי והוא היה יום הכפורים, ובשרם שנתרצו לפני המקום, שנאמר "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו" (שם' לד, ט), לפיכך נתקיים יום זה חוק וזכרון לדורות' (סדר עולם רבה ו [דף טו]); וראה גם: 'ובסוף מ' ימים התענו והיו בוכין כנגד משה, ונתמלא עליהן הקב"ה רחמים ועשה להן אותו יום כפרה לעונותיהם, וזה יום הכפורים' (תנ"ב וירא טז [דף מז]). מעניין לציון שבספר היובלים מצוין 'בתשרי כתאריך מכירת יוסף, ונאמר שיום זה נקבע כתענית לכפר בו על